

УДК 339.9(4)

А.С. МАГДІЧ, кандидат економічних наук, старший викладач Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЗМІНИ В ГАЛУЗЕВІЙ СТРУКТУРІ ЕКОНОМІК ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті виявлено довгострокові тенденції та закономірності структурної динаміки економік Центральної та Східної Європи в рамках глобальних тенденцій зміни галузевої структури світового господарства. На базі порівняльного аналізу виявлено особливості галузевої структури ВВП економік ЦСЄ порівняно з розвинутими країнами світу.

Ключові слова: країни Центральної та Східної Європи, транзитивна економіка, валова додана вартість, галузева структура, третинний сектор.

Постановка проблеми. Подолавши трансформаційний спад початку 1990-х років, економіки країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) у середньому зростали швидкими темпами, при цьому значний внесок у зростання економік зробила сукупна факторна продуктивність [1]. Деякі відмінності в темпах економічного зростання між економіками можуть бути обумовлені різними стартовими умовами і різними підходами до економічної політики. Однак двадцятирічна історія трансформації економік країн ЦСЄ наочно показує, що макроекономічна стабілізація і стале економічне зростання були досягнуті лише тими країнами, які зуміли провести широкомасштабну приватизацію та реструктуризацію промислових підприємств, досягли значного прогресу у сфері лібералізації міжнародного обміну, створили високоефективний банківський сектор, ринок цінних паперів та інші фінансові інститути.

Дослідження сутності, причин і закономірностей структурної перебудови, що супроводжує економічне зростання економік ЦСЄ, дозволить сформулювати міцну основу для розробки стратегії і тактики практичних дій щодо здійснення структурних зрушень у країнах регіону, а також сформулювати механізм регулювання цього процесу, що сприятиме перетворен-

ню країн регіону в конкурентоспроможні економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правило, у будь-якій економіці економічне зростання супроводжується зміною галузевої структури ВВП, оскільки структурні зміни у міру економічного розвитку означають зміни в продуктивності і швидку урбанізацію, яка передбачає міграцію населення із сільської місцевості в міста. Тому в міру зростання доходів на душу населення знижується частка сільського господарства і зростає частка промисловості в структурі ВВП.

У 1989 р. ряд економістів, аналізуючи історичні дані економік ОЕСР, розрахували середній шлях змін у галузевій структурі, який проходять у своєму розвитку економіки [2, с. 89]. Дослідження проводилося за методом американського економіста Х. Ченері, який за допомогою емпіричного аналізу розвитку багатьох країн, що розвиваються, в післявоєнний період вивчив і порівняв поточні та багаторічні дані країн з різними рівнями подушного доходу. Він виявив, що в процесі конвергенції до стійких темпів економічного зростання структура економік змінюється дуже швидко: відбувається зміщення центру ваги економічної активності з аграрного сектора до промислового, постійне накопичення фізичного і

людського капіталу, зрушення у структурі споживчого попиту від вузького набору товарів першої необхідності до різноманітних промислових виробів і послуг, зростання міст і міської промисловості. Також він дійшов висновку, що в міру досягнення певного рівня доходів галузева структура поступово перестає змінюватися [3].

Щодо структурних зрушень у транзитивних економіках, аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про недостатню кількість досліджень, присвячених цій проблемі. Таким чином, видається доцільним виявити особливості структурної динаміки економік ЦСЄ в рамках глобальних тенденцій зміни галузевої структури світового господарства.

Постановка завдання. Відсутність систематичних та достовірних даних про динаміку розвитку країн регіону ЦСЄ на перших етапах процесу трансформації не дозволяє проводити якісні статистичні дослідження економічних процесів у цей період, але не перешкоджає здійсненню основної мети, поставленої автором цієї публікації, – виявленню загальних тенденцій та закономірностей структурної перебудови, що супроводжує економічне зростання економік ЦСЄ протягом останніх десятиліть. Аналіз галузевих пропорцій допоможе визначити характер і тенденції галузевих структурних зрушень у досліджуваних економіках, а розгляд структури в динаміці дозволить розкрити характер економічної політики, що проводиться в країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід сказати, що до промислових переворотів XVIII–XIX ст. пропорції галузевої структури світової економіки не піддавалися значним змінам, залишаючись більш-менш стабільними. Основним джерелом отримання матеріальних благ упродовж тривалого часу залишалося сільське господарство та суміжні з ним галузі, тобто переважала аграрна структура (частка сільського господарства у ВВП багатьох країн світу досягала 60–80%).

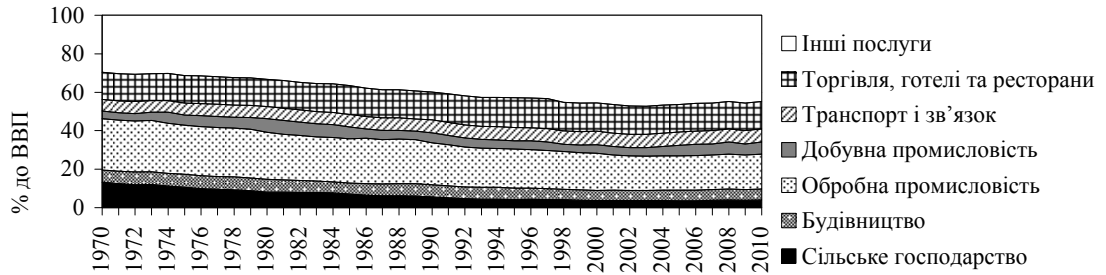
Упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. в економічно

розвинутих країнах сформувалася індустріальна структура господарства з переважанням промисловості. Розвиток промисловості на рубежі XIX–XX ст. визначався передусім ресурсними факторами, проте країни, що розвиваються, зростають швидше не тому, що в них багато природних ресурсів, а темпи зростання у заможних країнах сповільнюються не тому, що зіткнулися з ресурсним обмеженням. Світова торгівля знімає усі ці обмеження, а різниця в темпах економічного зростання залежить тільки від економічної моделі цих країн і конкретних історичних обставин.

Таким чином, сучасний етап розвитку світового господарства знаменується великими зрушеннями міжгалузевих пропорцій. Ці зрушення відбулися, передусім, у результаті енергетичної та сировинної криз 1970-х рр., які спричинили дорожчання енергоносіїв та перехід до нового етапу технологічної революції, під впливом якої почала формуватися принципова нова – постіндустріальна – структура суспільства, що вимагає коректив у матеріальній та технологічній структурі промислового виробництва і змін у структурних пропорціях економіки взагалі.

Отже, глобальною закономірністю змін, що відбуваються протягом кількох останніх десятиліть у галузевій структурі світового господарства, є поступове зменшення частки сільського господарства та промисловості й одночасне збільшення частки послуг (рис. 1).

Починаючи з 60-х рр. XX ст., частка сільського господарства та добувної промисловості у ВВП розвинутих країн почала стрімко скорочуватися. Сьогодні в цих країнах вона знаходиться в середньому в межах 1–5%. Це відбулося завдяки НТП, під впливом якого багато видів діяльності відокремилися від сільського господарства та перетворилися в окремі галузі сфери послуг та промисловості. Сумарна частка вторинних галузей – обробної промисловості, електроенергетики та будівництва – також скорочується, але не так динамічно, як частка первинного сектора. При цьому частка однієї лише елек-

Складено і розраховано автором за даними ЮНКТАД [4].

Рис. 1. Динаміка зміни галузевої структури світового ВВП

троенергетики зростає. У цілому ж частка вторинного сектора в галузевій структурі ВВП найбільш розвинутих країн становить у середньому 25%. Як свідчить досвід розвинутих країн, частка обробної промисловості зростає до певного рівня, після чого стабілізується або скорочується. Максимальне зменшення питомої ваги обробної промисловості у ВВП Великобританії, Франції, США відбувалося у середині 60-х рр. XX ст. На початку 1970-х рр. частка обробної промисловості у США складала 24%, наприкінці першого десятиліття XXI ст. – 13%, а в індустріально розвинутих європейських країнах – 29,5 та 17% відповідно. У країнах, які розпочали індустріалізацію трохи згодом (Японія, Італія) частка обробної промисловості зростала аж до початку 70-х рр. XX ст., але потім теж знизилася.

Структура обробної промисловості також зазнала змін – центр уваги перемістився від матеріаломістких (хімічна промисловість, металургія) до наукомістких галузей (електроніка, робототехніка), збільшилася частка галузей обробної промисловості, які створюють продукцію на основі високих технологій.

У галузевій структурі ВВП країн, що розвиваються, частка сільського господарства також скорочується, але залишається досить високою (20–35%), втім частка промисловості тут часто невелика (10–25%). Виняток становлять країни-експортери мінеральної сировини.

Постсоціалістичні країни перебувають приблизно на однаковому рівні за показниками ВВП на душу населення та галузевою структурою економіки з новими

індустріальними країнами. В обох групах країн частка сільського господарства у ВВП залишається ще досить високою (6–10%) порівняно з розвинутими країнами, але частка промисловості навіть перевищує рівень постіндустріальних країн, що може бути пояснено відносно невисоким рівнем розвитку сфери послуг у країнах з транзитивною економікою – у середньому 45–55% ВВП. Відносно мала частка сфери послуг у ВВП останніх пояснюється тим, що величина та збільшення доданої вартості, багато в чому визначаються характером технологічної структури економіки країни, під якою розуміють розподіл обсягів виробництва технологічним ланцюжком: від природних ресурсів і енергоносіїв до випуску товарів народного споживання. Індустріально розвинуті країни, як правило, володіють порівняно невеликими запасами енергоносіїв та природних ресурсів і мають прогресивний тип технологічної структури, що передбачає концентрацію основних виробничих потужностей на проміжних та завершальних стадіях технологічного циклу. Це виражається у переважанні частки оброблювальної та переробної промисловості та сфери послуг у ВВП цих країн. У країнах, що розвиваються, навпаки, виробничий потенціал зосереджено переважно на початкових стадіях технологічного циклу – у гірничодобувній та переробній промисловості. Проте деякі країни, що розвиваються, мають сучасні технології в оброблювальній промисловості і є експортерами кінцевої продукції, а ряд промислово розвинутих країн мають досить розвинуту добувну промисловість.

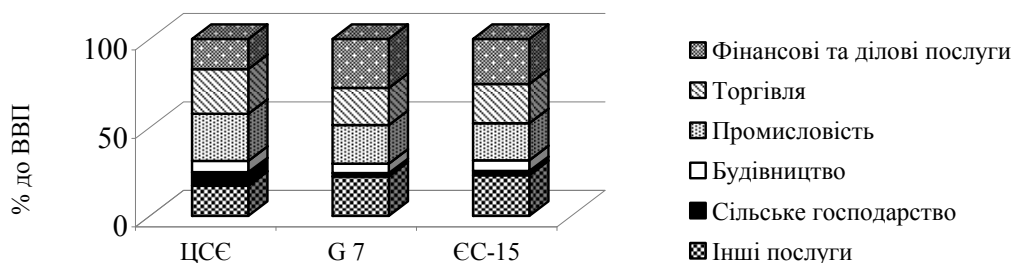
Тенденція збільшення доданої вартості з підвищенням ступеня технологічної обробки спостерігалася і в Радянському Союзі у період низьких цін на сировину. Після переходу до ринкових цін рентабельність замикаючих галузей, які виробляли нескладну продукцію, впала. Навіть у Росії, яка експортує енергоносії, рентабельність галузей, що перебувають на первинних етапах технологічних циклів, усупереч світовій практиці, вище, ніж на завершальних [5]. На початку 90-х рр. у більшості країн ЦСЄ технологічні ланцюжки в обробному та інвестиційному комплексах почали спрощуватися та скорочуватися, як і сама продукція, що випускається. Сьогодні, на початку другого десятиліття ХХ ст., порівнюючи структуру доданої вартості у сфері промисловості багатьох країн ЦСЄ з розвинутими країнами, можна оцінити їх проміжний продукт як необґрунтовано високий, що обумовлено застарілими технологіями переробки сировини та відходів.

Другою важливою тенденцією зміни секторальної структури ВВП у розвинутих країнах у другій половині ХХ ст. стало перетворення сфери послуг у домінуючий сектор їх економік. Стрімке зростання цього сектора відбулося, перш за все, завдяки розвитку науки та освіти, мистецтва та культури, соціального забезпечення та індустрії відпочинку.

Економіка країн ЄС-15, також як і країн «Великої сімки», відповідно до теорії про секторальну стадійність економіки, є постіндустріальною: 2/3 ВВП

створюється у невиробничій сфері, тобто значна частка доданої вартості припадає на третинний сектор. Частка первинного сектора у структурі ВВП країн ЄС-15 та країн «Великої сімки» є дуже скромною та складає лише 2%. Більша частина ВВП цих країн створюється у третинному секторі економіки – близько 71–72%; на частку вторинного сектора припадає в середньому 26–27%. Структура економіки країн ЦСЄ, навпаки, характеризується суттєвою часткою промисловості та будівництва (рис. 2). Це пов'язано з історичними особливостями розвитку регіону. Структура промисловості країн ЦСЄ у період соціалізму та співробітництва в рамках Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) була надмірно обтяжуючою. Пріоритет віддавався, перш за все, галузям важкої промисловості та машинобудуванню. Так, частка промисловості у ВВП напередодні реформ 1988 р. складала у Румунії – 56%, Болгарії – 58, Чехословаччині – 49, Угорщині – 41, Югославії – 52 та СРСР – 40%.

Таким чином, найзначніше скорочення виробництва у країнах ЦСЄ у післяреформений період мало місце у галузях важкої промисловості. Передусім це було обумовлено наявністю в цих країнах нерентабельних великих підприємств, збут яких був орієнтований на РЕВ і які виявилися нежиттєздатними в нових умовах ринкової конкуренції. Зникнення колишніх джерел сировини та зникнення державних дотацій погіршили ситуацію.

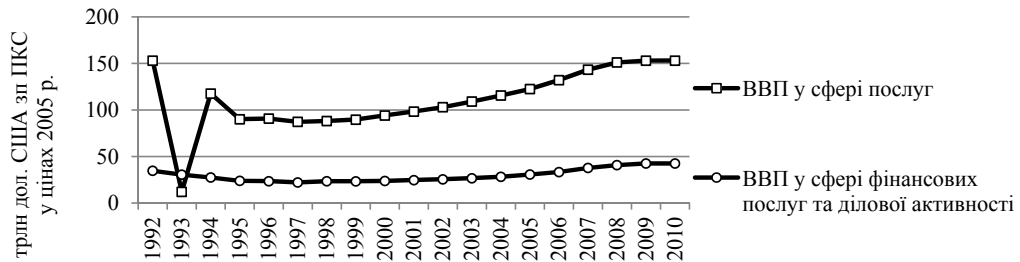
Складено і розраховано автором за даними ЮНКТАД [4].

Рис. 2. Структура валової доданої вартості за галузями економіки в регіоні ЦСЄ, в середньому за 1995–2009 рр.

Єдиною сферою у структурі економіки країн регіону, що демонструвала економічне зростання вже на початковому етапі ринкових реформ, була сфера послуг, головним чином фінансових та виробничих, а також побутове обслуговування населення (рис. 3).

но, а питома вага сфери послуг зросла з 55 до 64,3%.

Але в цілому на початку 2009 р. за часткою сільського господарства у ВВП регіон у 2 рази, а часткою промисловості – у 1,3 рази випереджав регіон ЄС-15, суттєво поступаючись рівнем розвитку та

Складено і розраховано автором за даними ЮНКТАД [4].

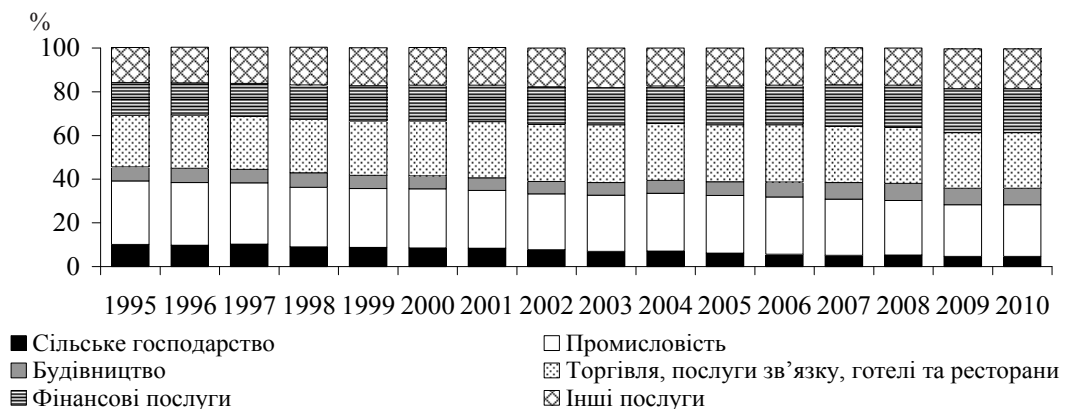
Рис. 3. ВВП створена у третинному секторі регіоном ЦСЄ

У цілому зміни галузевої структури економік країн ЦСЄ відбуваються відповідно до загальних світових тенденцій: структурні зміни виражаються у збільшенні частки сектора послуг у ВВП та відповідному скороченні частки промисловості та сільського господарства (рис. 4).

Протягом 1995–2009 рр. частка сільського господарства у структурі ВВП регіону скоротилася вдвічі (з 10,1% у 1995 р. до 4,7% у 2009 р.), частка промисловості та будівництва теж дещо скоротилася – з 29 до 23,6%, та з 6,3 до 7,4% відповід-

якістю сфери послуг. Середні показники галузевої структури виробництва за 2004–2007 рр. країн досліджуваного регіону наведено в табл. 1.

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що з усіх країн регіону найближчими до країн Західної Європи за структурою економіки є Чехія, Словенія та Естонія, а найбільш далекими – Румунія, Сербія, Білорусія та Україна. Трансформація галузевої структури в останній групі країн проходила аритмічно, змінюючи свої напрями, а сьгоднішня структура економіки сформувалася не стільки завдяки стабіль-

Складено і розраховано автором за даними ЮНКТАД [4].

Рис. 4. Динаміка зміни галузевої структури ВВП у країнах ЦСЄ

Галузева структура ВВП країн ЦСЄ, 2004–2007 рр.*

Регіон/ країна	Галузева структура, % від ВВП					Країна	Галузева структура, % від ВВП				
	Сільське господарство	Промисловість, у т. ч.:			послуги		Сільське господарство	Промисловість, у т. ч.:			послуги
		будівництво	обробні галузі	добувні галузі				будівництво	обробні галузі	добувні галузі	
G 7	1,6	5,6	16,9	4,5	71,4	Росія	5,3	5,5	18,1	13,6	57,5
ЄС-15	2	6,5	16,4	3,1	72	Румунія	9,7	8,1	23,6	4,1	54,5
ЦСЄ	5,7	6,8	21,3	5,4	60,8	Сербія	15	29,7			55,3
Білорусія	9,7	8,5	32,8	0	49	Словаччина	3,7	7,1	24,2	6,5	58,5
Болгарія	8,8	6,3	17,3	6,9	60,7	Словенія	2,5	7,1	23,9	3,4	63,1
Естонія	3,3	7,8	17,4	4,2	67,3	Угорщина	4,3	4,8	22,1	3,1	65,7
Латвія	3,9	7,1	12,2	2,9	73,9	Україна	9,4	4,4	21,6	8,3	56,3
Литва	4,6	8,4	20,2	4,3	62,5	Хорватія	6,5	7,5	17,5	3,5	65
Польща	4,6	6,3	18,8	6	64,3	Чехія	2,8	6,3	26,9	5,5	58,5

*Складено і розраховано автором за даними ЮНКТАД [4].

ному та ефективному розвитку всієї економіки та швидкому розвитку третинного сектора, скільки унаслідок занепаду товарно-виробничої сфери.

Відмінності між національними економіками країн регіону проявляються також у різному ступені їх ефективності, який значною мірою визначається технологіями. Після розпаду РЕВ у багатьох країнах-учасниках відбулося спрощення структури національних економік, їх переорієнтація на виробництво та експорт товарів з низькою доданою вартістю. Між тим у провідних державах світу протягом останніх десятиліть саме наукомісткі виробництва стали основою економічного розвитку. У країнах – технологічних лідерах економічне зростання забезпечується не за рахунок фізичного обсягу продукції (так званого «валу»), що випускається, а у результаті збільшення доданої вартості (тобто збільшення наукомісткої частини).

Висновки. Проведене дослідження показало, що країни ЦСЄ перебувають приблизно на однаковому рівні за показниками ВВП на душу населення та галузевою структурою економіки з новими індустріальними країнами. Частка сільсько-

го господарства у ВВП країн досліджуваного регіону залишається ще досить високою порівняно з розвинутими країнами, але частка промисловості перевищує рівень постіндустріальних країн, що може бути пояснено відносно невисоким рівнем розвитку сфери послуг та історичними особливостями розвитку регіону. З усіх країн регіону найближчими до країн Західної Європи за структурою економіки є Чехія, Словенія та Естонія, а найбільш далекими – Румунія, Сербія, Білорусія та Україна.

У цілому зміни галузевої структури економік країн ЦСЄ відбуваються відповідно до загальних світових тенденцій: структурні зміни виражаються у збільшенні частки сектора послуг у ВВП та відповідному скороченні частки промисловості та сільського господарства. Однак інтеграційні та глобалізаційні виклики сьогодення вимагають від країн регіону спритності і хоробрості у формуванні структурної політики. Відновлення довгострокового динамічного економічного зростання не буде реалістичним без здійснення ряду складних реформ, які матимуть вирішальне значення для підвищен-

ня інвестиційної привабливості та підвищення конкурентних переваг регіону ЦСЕ.

Список використаної літератури

1. Canga C. Total Factor Productivity Growth in Turkey, CEE Countries and EU-15 / Canan Canga, A. Ibrahim Gur, Meryem Ofaz, Husnu Tekin [Електронний ресурс]: публікація Управління Державного казначейства Туреччини. – Режим доступу: <http://www.hazine.gov.tr>, вільний.

2. Тодаро М. Экономическое развитие: учебник / М. Тодаро. – СПб.: ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

3. Handbook of Development Economics, vol. 1, ed. Hollis B. Chenery and T.N. Srinivasan Amsterdam: Elsevier, 1988. – P. 849.

4. United Nations Conference on Trade and Development statistics database [Електронний ресурс]: база даних Конференції ООН з торгівлі та розвитку. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org>

5. Гуриев С. Экономический механизм сырьевой модели развития / С. Гуриев, А. Плеханов, К. Сонин // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 4–23.

В статье выявлены долгосрочные тенденции и закономерности структурной динамики экономик Центральной и Восточной Европы в рамках глобальных тенденций изменения отраслевой структуры мирового хозяйства. На базе сравнительного анализа выявлены особенности отраслевой структуры ВВП экономик ЦВЕ по сравнению с развитыми странами мира.

Ключевые слова: *страны Центральной и Восточной Европы, транзитивная экономика, валовая добавленная стоимость, отраслевая структура, третичный сектор.*

The paper investigates long-term trends and regularities of structural dynamics of Central and Eastern European economies in frames of global sectoral trends. On the basis of a comparative analysis of structural changes in CEE countries and developed economies there have been determined the main features of long-term structural changes in the CEE economies.

Key words: *Central and Eastern Europe, transition economy, gross value added, sectoral structure, tertiary sector.*

Надійшло до редакції 15.02.2013.